

3 – лекция; **Ж.Аймауытов әңгімелері және оның көркемдік әлемі**
Қаламгер шығармаларындағы замандас бейнесі

Жүсіпбек — қазақтың ұлттық прозасының да бастауында тұрған, оның туып, қалыптасуына аса зор еңбек сіңірген жазушы. Ол алғашқы талабын газеттік мақалалар жазудан бастап, біртіндеп көрнекті публицист болып әсті. Шағын суреттемелер, очерктер жаза жүріп, көркем әңгімелерге ауысты. Содан прозаның үлкен жанрларына қол созды. «Қартқожа»(1926), «Ақбілек» (1928) романдары қазақтың ұлттық әдебиетінің кең тынысты реалистік романға бет алған тұсының елеулі туындылары. Осылардың бәрінде жазушының бұқарашыл көзқарасы, олардың азаттық, теңдік жолындағы күресі мен ізденісі кең қамтылып суреттеледі. 1917 жылы «Сарыарқа» газетінде (19-маусым) басылған «Тұр, бұқара, жиыл, кедей, ұмтыл, жастар!» атты мақаласында патшаның тақтан түсуін, ақпан төңкерісінің жеңісін құттықтай отырып, ол: «Жасыратын қылық жоқ — бостандық, теңдік күштіге, жемқорға келген теңдік емес, бұл өзі қара бұқараға, кедейге келген теңдік, қол жете алмай жүргендерге берілген бостандық», — деп жар салып еді. Кейінгі публицистік қызметінде ол елдегі өзгерістер мен адамдар тағдырындағы жаңалықтарды тереңдете жазды, ұнамсыз жайларды өткір сынап, шенеді.

20-жылдардағы Жүсіпбек әңгімелерінің ішінде «Елес», «Әнші» деген шығармалары елеулі орын алады.

«Елес» — сатиралық әңгіме. Оның сюжеті қарапайым. Аймақтық жастар комитетінен шұғыл мақала жазу жайында тапсырма алған журналист ештеңе шығара алмай (жанын тербемеген тақырыпқа тапсырмамен жазу оңай ма?) қиналып отырғанда, үстіне Елес кіріп, журналист (және оның әріптестерінің) кейпіне, жазғандарына сын айтады, оған заман, шындық талаптарын қояды.

Әңгіменің сыншылдық рухы журналистің тіршілігін, оның ойына ештеңе келмей, бей-жай есеңгіреп отырған кейпін сатиралық түрде бейнелеуінен ғана емес, жалпы қалам ұстаған оның әріптестерінің өмірдің сырына терең үңілмей, бетінен қалқып жүргендеріне, дәуірдің белсенділігіне еріп, ойсыз даурықпаға түскендеріне сын көзімен қарауынан да анық көрінеді. Елес — шындықтың бейнесі. Ал журналист болса, өтіріктің, жалғандықтың, даурықпа-даңғазалықтың құрбаны. Сондықтан да ол шындық алдында дәрменсіз. Шындық Елес боп келіп, оған алтыатарын кезеп: «Өмірді білмей жазуыңды тоқтат!»—деп қорқытады. Ащы да болса, Елес сөзі, талабы — шындықтың, өмірдің талабы. Ол баспасөз, қалам қызметкерлеріне риза емес.

«Міне, сендердің төңкерісті ұқпағандығың. Күнде айғай, күнде даурық, желдеткен қара боран сөз мезі қылғандай болған жоқ па? Құрғақ сөзден жалықсаңдаршы! Енді бір өмірге, тұрмысқа келетін сөз жазсаңдаршы? «Біздер — жастар — көппіз, жұлдызбыз, арыстанбыз, батырмыз, қорықпаймыз, жаншып таптап кетеміз, жанып тұрған отпыз, жалынбыз, біз қоймаймыз, біз кенелтеміз, біз қарық қыламыз» дей бергеннен не тамады? Мұның бәрі ет пен терінің арасындағы жел емес пе? Төңкерісті жазғанда, осылай жаза ма екен?».

Елес әр түрлі сұрақтармен журналистің есін тандырып, мойындатып алады да, оған өз талаптарын қояды. Ол «қазақтың ертегідей өткен күнін жырлап», «зар замандатып» жүргендерге де, «жаңашыл болғанның жөні осы деп, ескі әдебиеттен» безушілерге де, «бүгінгі идеалист, ертең материалист, бүгін реалист, ертең символист, бүрсігүні футурист» боп жүрген құбылмаларға да ащы сын айтады.

Жазушы журналистің жаза алмай малтығып отырған портретін де улы кекесінмен суреттейді. «Басым сынып барады. Сынбай қайтсін. «Масленкенің» шелпегін жеймін деп, бір жолдастың үйінде отырып қалып, «бозжорғаны» айдаңқырап жібергенмін... Қаламымды шықырлатып, қайта-қайта маламын... келмейді. Жер ошаққа аяғын тығып алған боташа қаламымды сілке түсемін... әлі түк жоқ. Ерсілі-қарсылы уқалап жын соққан торғай бастандырып, шашымды да дудыраттым. О да түкке сеп болмады. Бар бітіргенім — алабота жаққан ауылша, тұмсығымнан түтінді гу-гуімен шығарып, бықсыта беремін. Үйдің іші алай-түлей, сасық тұман. Басым да тұман...» (Сонда).

Жүсіпбек 20-жылдар ішінде осындай сатиралық шығармаларды көп жазды. Жаңа өкіметтің тәртібі әлі орнығып болмаған заманда оларға негіз болған өмір шындығының өзі де солай болатын. Оны түсінбеген ҚазАПП сыншылары: «Ол тұрмыстың жаман жағын алып жазады. Ел басына, қазақ даласына қара тұман, ақырзаман орната жазады», — деп айыптады. Мұндай сындарды көп жазған адамның бірі—Раббас Тоғжанов. Оның «Әдебиет және сын мәселелері» (1929) атты кітабына кірген «Жүсіпбек» атты мақалада (140—154-б.) жазушы адресіне айтылатын бір ауыз жылы сөз жоқ. Ол Жүсіпбек кейіпкерлері ішінен «бір оңған адам... бір таза адам» таба алмайды. Дәуірдің шындығын мойындай отырса да, ол Жүсіпбектің жазу әдісін қатеге санайды. «1921 - 1923 жылдарда қазақ арасында тәртіпсіздіктің болғаны рас. Ел ішіне барғандардың ішінде қиянат қылатындары, пара алғандары, елді үркітіп

қорқытатындары болғаны да рас. Бірақ елге барғанның бәрі осындай болды деуге болмайды ғой»,—деп жуып-шаяды.

«Елесті» Р.Тоғжанов «саяси астары бар әңгіме... Әңгіме емес, әңгіме түрімен жазған саяси мақала» — ...тіпті «контрреволюция» дейді. Ондағы сын коммунистерге арналған деп топшылайды. Мұның бәрі сол кездің, жеке адамға табыну кезіндегі ҚазАПП сынының ұтым-түсінігін танытады. Өмірдегі қайшылықты құбылыстардың әдебиет бетінен орын алу заңдылығы олар үшін жұмбақ болды. Тіпті Ғаббас Жүсіпбектің «Өмір деген осы ма?» деген әңгімесін сынап келіп, «мұны саясат тілінде торыққандық, түңілгендік, дүниені, қоғамды ұқпағандық» деп айыптады. Бұл әңгімеде жазушы өмірдегі әділетсіздік жайында ойланған. Томаша көбелекті жейді, бозторғай тұрымтайға жем болады, құрт құмырсқаның аузына түседі, ермекші шыбынды торға түсіреді, сұлу қызды жігіт алдап кетеді — осылардың сырына үңілген жазушы кейде «дүние деген осы ма?» деген ойға қалады. Жүсіпбектің тағы бір көркем, әдемі әңгімесі — «Әнші». Бұл Әміре Қашаубаевтың әншілік өнеріне арналған шығарма. Жазушы Әмірқан бейнесінде атақты әншінің жас кезіндегі өмірін, өнерін негізге алған. Кейіпкердің әншілік талғампаздығы, сыршыл сезімталдығына қоса, адамдық кейпі, жүріс-тұрысына дейін қазақтың кең даласындай еркіндігі, бейқамдығы әңгімеде нанымды бейнеленеді. Жүсіпбек оның әніне еліте жазады: «Бір-бірін қиып кете алмай, мұратына жете алмай, қош айтысқан жарға ұсап, жалғызынан айрылып, қанатынан қайырылып, зарлаган бейне жанға ұсап; болмаса жылап егілген, көзден жасы төгілген, бейне бір қайғы-зарға ұсап» сарнаған өкінішті, өксікті, қасіретті, мұнды сарын әңгімеде әдемі суреттеледі